

Baruch de Spinoza

Ethica

Vertaald, toegelicht en samengevat
door Maarten van Buuren

Ambo|Anthos
Amsterdam

Inhoudsopgave

TEN GELEIDE 7

ETHICA 17

- I God 19
- II Aard en oorsprong van de geest 72
- III Oorsprong en aard van de affecten 148
- IV De slavernij van de mens, dat wil zeggen de kracht van de affecten 233
- V De macht van het verstand, dat wil zeggen de menselijke vrijheid 313

DE ESSENTIE VAN SPINOZA'S ETHICA 351

Ethica in vogelvlucht 353

Verklarende samenvatting 359

- I De natuur van de dingen 361
 - Twee grensvragen van het Zijn 362
 - God 365
 - Essentie en existentie 370
 - Noodzaak en toeval 375
- II Aard en doel van het denken 380
 - Denken is een weerspiegeling van het lichaam 380
 - Het concentrische ik 387
 - Denken is een drieluik 390
 - Scheppend denken 395

- III Oorsprong en aard van de affecten 400
 - Aandoening en affect 400
 - Aard en oorsprong van de affecten 402
 - Umwertung aller Werte* 406
 - Imaginaire objecten en spiegel-affecten 409
 - Gangbaar taalgebruik 414
 - Affecten van passies naar acties 416
- IV De samenleving 419
 - De natuurlijke grondslag van de ethiek 419
 - De natuurlijke grondslag van de samenleving 424
 - Rede is gemeenschapszin 427
 - Utilitarisme – liberalisme 433
- V De macht van het verstand 437
 - Monisme 437
 - Geest en lichaam 441
 - Intuïtie 442
 - Verstandelijke liefde tot God 450

DANKBETUIGING 455

LITERATUURLIJST 457

Ten geleide

Voor deze vertaling heb ik gebruikgemaakt van analyses van vijftig sleutelwoorden. Ik heb van elk sleutelwoord (aandoening/affect, overeenstemming, essentie/existentie, verstand, intuïtie, wet/recht, rede, substantie, waarheid, enz.) een register aangelegd van alle passages waarin dat sleutelwoord voorkomt in het verzameld werk, met vermelding van de specifieke betekenis van het woord in elke passage. Om een voorbeeld te geven: het lemma ‘overeenstemmen’ (*convenire*) bevat een passage uit de Briefwisseling (Brief 39 aan Jarig Jelles) waarin Spinoza naar aanleiding van een discussie over Descartes’ *Dioptrique* opmerkt dat de evenwijdige lichtstralen die op het oog vallen door de lenswerking van het oog zodanig worden gebroken dat ze allemaal in één punt *samenkomen* (*convenient*). In de politieke traktaten (*Theologisch-politiek traktaat* en *Politiek traktaat*) verwijst het werkwoord *convenire* doorgaans naar de bijeenkomst van de volksvergadering: ‘Het is moeilijk, zo niet onmogelijk mensen te dwingen nu eens hier, dan weer daar te *vergaderen*’ (*convenire*) (*Politiek traktaat* 9/3), maar ook naar de *overeenstemming* die deze vergadering nastreeft en die de grondslag vormt voor de samenleving: ‘Als het volk het onderling *eens* zou kunnen worden (si inter se *convenire* possit), zou het nooit zijn recht en macht overdragen aan een vorst’ (*Politiek traktaat* 7/5). In het vroege werk en in de *Ethica* verwijst *convenire* naar een vorm van waarheid. Deze waarheid, legt Spinoza uit, bestaat in de *overeenstemming* tussen een idee en datgene waarvan het het idee is (*convenientia* *ideae* cum suo *ideato*) (*Ethica* II, Def 4 ex). Uit deze drie voorbeeldjes blijkt niet alleen dat *convenire* drie verschillende betekenissen heeft, afhankelijk van de context, ze maken ook het verband zichtbaar tussen de lemma’s ‘overeenstemmen’ (*convenire*), ‘waarheid’ (*veritas*) en ‘politieke gemeenschap’ (*civitas*).

Ik beperk me tot dit ene voorbeeld om duidelijk te maken dat het aanleggen van registers van vijftig sleutelwoorden uitmond in:

1 een uitputtende beschrijving van de semantische velden van elk van de

sleutelwoorden, waarbij ik onder ‘semantisch veld’ versta dat alle uiteenlopende betekenissen van een sleutelwoord daarin worden onderscheiden en de samenhang tussen de afzonderlijke betekenissen zichtbaar wordt gemaakt. Voor ‘overeenstemmen’ (*convenire*) betreft dat eenvoudig gezegd het verband tussen het *samenkomen* van lichtstralen in een brandpunt, het *vergaderen* van leden van een volksvergadering, de *overeenstemming* die daar bereikt wordt en die de grondslag vormt van de samenleving en de *correspondentie* tussen een idee en datgene waarvan het idee is, die de grondslag vormt van een bepaald soort waarheid.

2 De verbanden tussen de lemma’s onderling: in het voorbeeld de relatie tussen het lemma ‘overeenstemmen’ (*convenire*) en de lemma’s ‘waarheid’ (*veritas*) en ‘politieke gemeenschap’ (*civitas*), verbanden die ik aan het eind van elk lemma aangeef met pijltjes. Aan het eind van het lemma ‘overeenstemmen’ (*convenire*) staan dus verwijzingen naar → waarheid, → politieke gemeenschap.

3 Uit de vijftig sleutelwoorden en hun onderlinge relaties doemt het conceptuele netwerk op dat ten grondslag ligt aan het denken van Spinoza. Ik zal uitgebreid ingaan op elk van de vijftig sleuteltermen, hun onderlinge verbanden en het conceptuele netwerk in mijn nog te verschijnen boek *Spinoza in vijftig sleutelwoorden*.

De intensieve bestudering van elk van de sleutelwoorden in hun onderlinge relaties maakt betekenisverschillen zichtbaar die anders verhuld zouden blijven. Ze zijn van cruciaal belang voor een goed begrip van Spinoza en onmisbaar voor een correcte vertaling van elk van zijn werken, in het bijzonder de *Ethica*. Ik zal dit verduidelijken aan de hand van enkele korte voorbeelden.

De leer van de affecten staat centraal in de *Ethica*. Spinoza wijdt de Delen III, IV en V aan de affecten en hij leidt uit de leer van de affecten de door hem beoogde ethiek af. Spinoza gebruikt twee woorden: *affectio* en *affectus*. Ze zijn allebei afgeleid van het werkwoord *afficere* dat een samenstelling is van het werkwoord *facere* (doen) en het suffix *ad* (aan); *afficere* betekent letterlijk: ‘aandoen’. De van dit werkwoord afgeleide zelfstandig naamwoorden *affectio* en *affectus* betekenen allebei ‘aandoening’. Uit het volledige overzicht van alle passages waarin elk van beide termen *affectio* en *affectus* voorkomen, blijkt dat Spinoza een scherp onderscheid maakt tussen beide termen. Onder *affectio* verstaat hij de inwerking die externe lichamen op ons lichaam maken. Deze inwerking moet letterlijk worden opgevat als een indruk (als van een stempel) die via onze zintuigen op ons lichaam wordt gedrukt en langs zenuwbanen (die Spinoza zich voorstelde als holle buisjes) wordt vervoerd naar de hersenen waar ze op een gevoelige wand botst en daarop de indruk achterlaat. Van

een klein deel van deze lichamelijke indrukken maakt de geest voorstellingen of ideeën. Spinoza noemt deze ideeën de *affectus*. Het verschil tussen de termen *affectio* en *affectus* is dus dat de eerste een lichamelijke aandoening is (de inwerking van een extern lichaam op ons lichaam); de tweede het voorstellingsbeeld of idee dat de geest zich van deze lichamelijke aandoening maakt. Ik vertaal *affectio* met ‘aandoening’, *affectus* met ‘affect’, omdat ik meen dat het verschil tussen lichamelijke inwerking en mentale voorstelling door deze Nederlandse woorden het best tot uitdrukking wordt gebracht.

Het onderscheid tussen aandoening (*affectio*) en affect (*affectus*) is cruciaal, omdat het aansluit op Spinoza’s filosofie omtrent de relatie tussen geest en lichaam. Lichaam en geest zijn twee gezichtspunten op een en hetzelfde ding, twee kanten van dezelfde medaille, precies zoals de attributen Denken en Uitgebreidheid gezichtspunten zijn op de substantie oftewel op God. Spinoza definieert geest als een representatie, afbeelding of idee van het lichaam (*onse ziel zynde een Idea van 't lighaam, heeft uyt het lighaam syn eerste wezen, want ze is maar een reпреntatie van 't lichaam, Korte verhandeling, Hoofdstuk 22*). Denken moet volgens hem worden begrepen als een hersenactiviteit. Een affect is met andere woorden een voorstelling die de hersenen zich maken van het lichaam en via deze voorstelling van de externe lichamen die ons lichaam ‘aandoen’.

In de mij bekende vertalingen (Nederlandse zowel als buitenlandse) wordt maar in één vertaling onderscheid gemaakt tussen *affectio* en *affectus*. In de overige vertalingen wordt *affectio/affectus* ongedifferentieerd vertaald met ‘gevoel’. Als een van beide termen al wordt vertaald met ‘aandoening’, gebeurt dat niet om het onderscheid aan te geven tussen een aandoening in lichamelijke zin aan de ene kant en een affect (of gevoel) in de zin van een mentale voorstelling aan de andere kant. Een goede vertaling van de *Ethica* biedt, als een transparant venster, een onbelemmerd zicht op Spinoza’s filosofie. Ontbreekt het onderscheid tussen *affectio* en *affectus*, dan beslaat het venster en zien we niet duidelijk meer waar Spinoza het over heeft.

Onlangs kwam ik een opmerkelijke bevestiging tegen van Spinoza’s opvatting omtrent de relatie lichaam/geest en de daarmee samenhangende relatie tussen aandoening/affect in het boek van Antonio Damasio: *Looking for Spinoza*. De neuroloog Damasio presenteert in dit boek een theorie over de tweedeling tussen lichamelijke aandoeningen aan de ene kant (door hem *emotions* genoemd) en de mentale afbeeldingen die de geest daarvan maakt aan de andere kant. De geest is, zo blijkt uit Damasio’s neurologisch onderzoek, een uiterst fijnvertakte representatie van het lichaam. Gevoelens (affecten) zijn een afbeelding door de geest van bepaalde gesteldheden van ons lichaam (*brain mapping of body states*) die als doel heeft het lichaam in stand te

houden. Gevoelens (affecten) zijn met andere woorden een instrument om ‘in het Zijn te volharden’ (*perseverare in esse*) om het met Spinoza te zeggen. Damasio betoogt dat Spinoza’s theorie omtrent de relatie tussen lichaam en geest overeenkomt met recent neurologisch onderzoek. Hun inzichten stemmen in dit opzicht volkomen overeen. Overigens is het Damasio niet opgevallen dat Spinoza het verschil tussen ‘emoties’ en ‘gevoel’ onderstreept door verschillende woorden te gebruiken voor ‘emotie’ aan de ene kant en ‘gevoel’ aan de andere kant, namelijk ‘aandoening’ (*affectio* – lichaam) en ‘affect’ (*affectus* – geest). Ik vermoed dat Damasio dit niet heeft gezien, omdat hij zich behield met Engelse vertalingen waarin dat onderscheid niet wordt gemaakt. Dat is jammer, want als Damasio het onderscheid tussen *affectio* en *affectus* zou zijn opgevallen, had hij zijn conclusies steviger kunnen onderbouwen. In elk geval onderstreept Damasio’s onderzoek het belang van het door Spinoza gemaakte onderscheid tussen aandoening (*affectio* – lichaam) en affect (*affectus* – geest).

Het tweede voorbeeld betreft niet één bijzonder sleutelwoord (zoals ‘aandoening/affect’), maar de relatie tussen verschillende sleutelwoorden. Het woord ‘aandoening’ (*affectio*) heeft, naast de ‘smalle’ fysiologische betekenis, ook een ‘brede’ algemene betekenis die in vertaling moet worden weergegeven met termen als ‘verschijningsvorm’ of ‘manifestatie’. Als Spinoza het heeft over de ‘aandoeningen’ (*affectiones*) van de substantie, ‘aandoeningen’ (*affectiones*) van God, of ‘aandoeningen’ (*affectiones*) van de essentie bedoelt hij dat abstracte concepten zoals substantie, God en essentie zich manifesteren in materiële verschijningsvormen. Deze algemene betekenis van ‘aandoening’ (*affectio*) moet worden onderscheiden van de smalle betekenis van ‘aandoening’ (*affectio*) in contexten waar aandoening (*affectio*) een tegenstelling vormt met affect (*affectus*).

De betekenis van ‘aandoen’ (*afficere*) in deze algemene zin komt overeen met de betekenis van werkwoorden als ‘wijzigen’ (*modificare*) en ‘uitleggen’ (*explicare*). Het werkwoord *modificare* is een samenstelling van ‘doen’ (*facere*) en ‘manier’ (*modus*). Het zelfstandig naamwoord ‘manier’ (*modus* – meervoud *modi*) is een sleutelwoord in de *Ethica*. Vertalingen handhaven vaak het Latijnse woord. Men heeft het over de ‘modi’ van de substantie. ‘Uitleggen’ (*explicare*) moet vaak worden vertaald als ‘uitleggen’, maar de letterlijke betekenis is ‘uitvouwen’ en in die letterlijke zin vormt het in het werk van Spinoza een tegenstelling met het werkwoord ‘invouwen’ of ‘inrollen’ (*involvere*). Binnen dit koppel heeft *explicare* de betekenis van het uitvouwen, manifesteren of verschijnen van een essentie die in de dingen ligt ingerold.

Het onderlinge verband dat zichtbaar wordt als de drie sleutelwoorden

‘aandoening/affect’ (*affectio/affectus*), ‘uitleggen’ (*explicare*) en ‘wijzigen’ (*modificare*) in kaart worden gebracht is dat (a) ‘wijzigen’ (*modificare*) en ‘manier’ (*modus*), (b) ‘uitleggen/uitvouwen’ (*explicare*) in combinatie met ‘invouwen’ (*involvere*) en (c) ‘aandoen/aandoening’ in de algemene zin waarin aandoening (*affectio*) een tegenstelling vormt met essentie, allemaal verwijzen naar hetzelfde, namelijk de materialisering, manifestatie of openbaring van substantie, essentie of God in de natuurverschijnselen die we om ons heen waarnemen. Voor een goed begrip van de structuur van Spinoza’s denken is het noodzakelijk om de afzonderlijke termen (‘wijzigen’, ‘uitleggen’, ‘aandoen’) te plaatsen in het denkraam waarin ze samen met hun tegenhangers (wijziging \Leftrightarrow essentie; uitvouwen \Leftrightarrow invouwen; aandoening \Leftrightarrow affect) knooppunten vormen.

Een enkele opmerking over het woord ‘idee’. Spinoza’s filosofie draait om de begrippen rede, geest, verstand, idee. Geest moet worden begrepen als denken en dit denken is, zoals we al hebben gezien, een voorstelling van het lichaam. Spinoza maakt binnen het denken onderscheid tussen waarneming (vervulde kennis), rede (logisch denken) en intuïtie. Hij duidt alle drie vormen van denken aan met de term ‘idee’. Je moet dus goed opletten als Spinoza het woord ‘idee’ gebruikt, omdat hij zowel ‘waarneming’ kan bedoelen, als ‘logisch denken’, als ‘intuïtie’. Maar in alle gevallen betreft het activiteiten van het denken, dat wil zeggen van de hersenen. Spinoza’s idee (*idea*) wordt in Nederlandse vertalingen stevast vertaald als ‘de idee’, een verwijzing naar Idee in de zin van Plato en dus naar de metafysische Ideeën waarvan de menselijke werkelijkheid volgens Plato een onvolkomen afspiegeling is. Maar Spinoza’s ideeën verwijzen nooit naar transcendentie of metafysica. Ze zijn immanent. Als Spinoza idee zegt, bedoelt hij ‘het’ idee, nooit ‘de’ idee. Vertaling met ‘de’ idee is verwarrend en misleidend.

Spinoza ontleent zijn begrippen aan de eigentijdse filosofie en theologie en via het eigentijdse denken aan de scholastiek, maar hij verschuift de betekenis van deze begrippen zozeer dat bepaalde termen in zijn denksysteem het tegenovergestelde gaan betekenen van wat ze in de scholastiek betekenden. Beruchte voorbeelden zijn de termen deugd (*virtus*) en God (*Deus*). Zie voor een commentaar op deze betekenisverschuivingen de paragraaf ‘dubbelzinnigheden’ in mijn boek *Spinoza. Vijf wegen naar de vrijheid* (pp. 36-44).

Spinoza definieert zijn termen doorgaans in dichotomieën. Net zoals de betekenis van ‘goed’ begrepen moet worden in combinatie met het daaraan tegengestelde ‘kwaad’ en ‘oorzaak’ moet worden begrepen in combinatie met ‘gevolg’, zo is de juiste betekenis van ‘aandoening’ alleen te vinden in combinatie met het daaraan tegengestelde ‘affect’, de juiste betekenis van

‘ontvouwen’ of ‘manifesteren’ (*explicare*) in combinatie met ‘invouwen’ of ‘impliceren’ (*involvere*), het attribuut Denken betekent iets door de tegenstelling met het attribuut Uitgebreidheid, ‘essentie’ moet worden begrepen binnen de tegenstelling met ‘existentie’, ‘stellen’ (*ponere* – in de betekenis van ‘realiseren’, ‘in de werkelijkheid zetten’ – denk aan het Nederlandse ‘stellig’ of – wat hetzelfde is – ‘positief’) moet worden begrepen binnen de tegenstelling met ‘opheffen’ (*tollere* – verwant met Hegels begrip *Aufhebung*) – het werkwoord ‘stellen’ is in deze betekenis verwant met het begrip ‘bevestigen’ (*affirmare*) dat eveneens betekent: ‘realiseren’, ‘in de werkelijkheid zetten’. ‘Wet’ (*lex*) betekent iets in relatie tot ‘recht’ (*jus*) en ‘passie’ (*passio* van het Latijnse werkwoord *pati* – *passus sum* – ‘lijden’) betekent iets in relatie tot ‘actie’ dat afgeleid is van het Latijnse werkwoord voor ‘handelen’ (*agere*). Deze laatste tegenstelling (passie \leftrightarrow actie) is cruciaal voor een goed begrip van de *Ethica*, omdat de kern van Spinoza’s richtlijn voor het handelen daarin bestaat dat de voorstellingen waaraan we lijdzaam zijn overgeleverd (*passie* betekent immers lijden) door training van ons verstand kunnen worden getransformeerd tot handelingen. Het verdient dus voorkeur om in die passages waar Spinoza beide begrippen door onderlinge tegenstelling nader toelicht, de vertaling met ‘passie’ en ‘actie’ zoveel mogelijk te handhaven, omdat op die manier de kern van de *Ethica* tot uitdrukking wordt gebracht.

Spinoza’s voorkeur voor het paarsgewijs hanteren van begrippen waarbij de betekenis van elk van de termen afhankelijk is van de tegenstelling met het andere lid van de tegenstelling, komt op een opmerkelijke manier tot uiting in zijn definitie van de affecten die hij vrijwel allemaal paarsgewijs definieert en indeelt naar de vraag of ze een vermeerdering of een vermindering van onze macht beogen, met andere woorden of het deugden of ondeugden zijn. Ik voeg een paarsgewijs geordende tabel van affecten toe aan de Verklarende samenvatting van Deel III waarin Spinoza de affecten definieert. Het is van groot belang om bij de vertaling van al deze begrippen rekening te houden met hun paarsgewijze ordening en betekenis. Gebeurt dat niet, dan beslaat het venster van de vertaling nog verder en zien we het bouwsel van Spinoza’s denken als door een mist.

Ten slotte een opmerking naar aanleiding van de recente vondst van het zogenaamde Vaticaanmanuscript en de op dit manuscript gebaseerde vertaling in het Nederlands.

De tekst van het Vaticaanmanuscript en de daarop gebaseerde vertaling maken het volgende duidelijk:

Het Vaticaanmanuscript is een door kopiist Pieter van Gent vervaardigd

afschrift van de door Spinoza handgeschreven versie van de *Ethica*. Pieter van Gent maakte dit afschrift op het laatst aan het eind van 1674. Hij schreef het af van het handschrift dat verloren is gegaan en dat de basis vormde voor een aantal andere afschriften die in deze periode (eind 1674) onder vrienden van Spinoza (Tschirnhaus, Bouwmeester, Meyer en Schuller) circuleerden.

Na 1674 bracht Spinoza verbeteringen en wijzigingen aan in de autograaf tot aan zijn dood in februari 1677. De uiteindelijke versie (het zogenaamde lessenaarmanuscript dat aangetroffen werd in de lessenaar van Spinoza toen deze stierf) vormde het uitgangspunt voor de uitgave van Spinoza's *Opera posthuma* (Nagelaten werken) en de vertaling die Jan Hendrik Glazemaker daarvan maakte (*Nagelate schriften*). Beide uitgaven verschenen aan het eind van 1677.

Het lessenaarmanuscript is verloren gegaan. Het is niet uitgesloten dat Jan Rieuwertsz kleine verbeteringen aanbracht in de *Opera posthuma*. Het is eveneens aannemelijk dat Jan Hendrik Glazemaker kleine verbeteringen en aanvullingen aanbracht in zijn vertaling van de *Nagelate schriften*.

Maar alleen Jan Rieuwertsz en Jan Hendrik Glazemaker beschikten over de finale versie van het door Spinoza verbeterde en aangevulde manuscript van de *Ethica* (het lessenaarmanuscript). Het afschrift door Pieter Van Gent is gebaseerd op een vroegere versie van het manuscript uit 1674 dat deze verbeteringen en aanvullingen niet bevatte. Een kritische editie van Spinoza's werk dient dan ook *primaire* uit te gaan van de *Opera posthuma*, aangevuld met de vertaling door Jan Hendrik Glazemaker, omdat deze uitgaven gebaseerd zijn op de finale versie van Spinoza's manuscript (het lessenaarmanuscript). Het Vaticaanmanuscript is ten opzichte van de *Opera posthuma* en de *Nagelate schriften* een interessante, maar *secundaire* variant.

Als we ervan uitgaan dat zowel Pieter Van Gent als Jan Rieuwertsz gebruikmaakte van hetzelfde manuscript van de *Ethica*, moet worden aangenomen dat Spinoza tot het eind van zijn leven verbeteringen en aanvullingen aanbracht in dit manuscript. Ze zijn te vinden in de *Opera posthuma*, niet in het Vaticaanmanuscript. Piet Steenbakkers maakt deze observatie in zijn commentaar op het Vaticaanmanuscript, maar zijn opmerking werd door de redacteuren van het Vaticaanmanuscript genegeerd en verstoep in een nootje (*Vatican Manuscript*, p. 6, noot 22).

De redacteuren van het Vaticaanmanuscript wekken de indruk dat het Vaticaanmanuscript dichter bij de brontekst van de *Ethica* staat dan de *Opera posthuma*. Overigens geven ze stilzwijgend toe dat niet het Vaticaanmanuscript, maar de *Opera posthuma* de beste brontekst is waarover we beschikken, omdat ze de talloze kleine verschillen die ze opmerken tussen het Vaticaanmanus-

cript en de *Opera posthuma* corrigeren door er de verbeterde, c.q. aangevulde versie van de *Opera posthuma* voor in de plaats te zetten.

De op het Vaticaanmanuscript gebaseerde vertaling brengt 165 verbeteringen aan in het Vaticaanmanuscript, waarvan er 160 worden overgenomen uit de *Opera posthuma*, soms in combinatie met de vertaling van Jan Hendrik Glazemaker. Deze verbeteringen vormen maar een deel van de tekortkomingen die door de redacteurs van het Vaticaanmanuscript worden opgemerkt in vergelijking met de *Opera posthuma*.

Daar komt nog bij dat de redacteurs van het Vaticaanmanuscript niet alle fouten en onvolkomenheden hebben opgemerkt die Pieter van Gent maakte bij het transcriberen, onvolkomenheden die door Spinoza in de daaropvolgende jaren werden gecorrigeerd en neergelegd in het lessenaarmanuscript. Ik geef enkele voorbeelden:

1 In het Bewijs van Stelling 18 Deel I voegt Spinoza, na een verwijzing naar Stelling 15 toe: *derhalve is God (volgens Bijstelling 1 van Stelling 16) oorzaak van de dingen die in hem zijn (adeoque (per Coroll. I. Prop. 16 hujus) Deus rerum, quae in ipso sunt, est causa)*. Deze toevoeging is door Pieter van Gent ofwel weggelaten, ofwel (waarschijnlijker) heeft hij de passage wel correct afgeschreven, maar heeft Spinoza deze zin in de periode na eind 1674 ingevoegd (Vatican Manuscript p. 101, vertaling p. 32). In elk geval bevatten zowel de *Opera posthuma* als Glazemakers *Nagelate schriften* deze aanvulling. De redacteurs van het Vaticaanmanuscript hebben deze omissie in het Vaticaanmanuscript c.q. toevoeging in de *Opera posthuma* en vertaling niet opgemerkt.

2 In de Opmerking bij Stelling 9 van Deel IV (Vatican Manuscript p. 238, vertaling p. 189) licht Spinoza de Stelling toe dat voorstellingen van dingen die aanwezig zijn sterker indruk op ons maken dan dingen die niet aanwezig zijn. Het is van belang dit te benadrukken, zegt hij, omdat als we alleen letten op de aard van de voorstelling, het niet uitmaakt of deze voorstelling iets in verleden en toekomst of in het hier en nu betreft: *het voorval zelf blijft namelijk dezelfde natuur behouden of we het ons nu voorstellen [in het hier en nu] of niet (est enim ejusdem naturae, sive res [ut praesentes] imaginati simus, sive non simus)*. De cruciale toevoeging in het hier en nu – *ut praesentes* ontbreekt in het Vaticaanmanuscript. De redacteurs merken de omissie c.q. toevoeging zoals die te vinden is in de *Opera posthuma* en in de vertaling van Glazemaker niet op.

3 In het Bewijs van Stelling 32, Deel V, (Vatican Manuscript p. 310, vertaling p. 271) wordt de verwijzing naar Stelling 27, Deel V ten onrechte aan het eind van het Bewijs geplaatst als toelichting bij 'het idee van zichzelf'. De verwijzing hoort aan het begin van de Stelling te staan, als toelichting bij 'de hoogste gemoedsrust'. Stelling 27 van Deel V vormt namelijk een toelichting op de

‘hoogste gemoedsrust’, niet op ‘het idee van zichzelf’. In de *Opera posthuma* staat deze verwijzing op de juiste plaats.

4 In het Bewijs bij Stelling 35 Deel v (*Vatican Manuscript* p. 311, vertaling 272) verwijst Spinoza ter verduidelijking van ‘de oorzaak van zichzelf’ naar Axioma 1 van Deel 1. Deze verwijzing is onjuist. Pieter van Gent heeft zich denkkelijk vergist bij het overschrijven. De juiste verwijzing is: Definitie 1, Deel 1. Definitie 1 van Deel 1 bevat namelijk de toelichting op ‘de oorzaak van zichzelf’; Axioma 1 van Deel 1 gaat over iets heel anders. De *Opera posthuma* geven de correcte verwijzing.

5 In de Opmerking bij de Bijstelling van Stelling 40 van Deel v (*Vatican Manuscript* 316, vertaling p. 277) laat Pieter Van Gent het woord eeuwig (*aeterno*) weg in de zinsnede: *die door een andere [eeuwige] verschijningsvorm tot denken wordt aangezet (qui alio [aeterno] cogitandi modo determinatur)*. Het kan zijn dat Van Gent dit woord heeft vergeten, het kan ook zijn dat Spinoza de term heeft toegevoegd in de loop van de verbeteringen die hij de laatste jaren aanbracht. Hoe het ook zij: de *Opera posthuma* en de vertaling van Glazemaker bevatten deze toevoeging die voor een goed begrip van de Opmerking onmisbaar is.

De redacteuren van het Vaticaanmanuscript hebben deze fouten c.q. onvolledigheden niet opgemerkt. De vertaler heeft de tekst van het Vaticaanmanuscript gevolgd en zo een aantal onopgemerkte fouten toegevoegd aan de lijst onvolkomenheden waaraan het Vaticaanmanuscript toch al mank ging ten opzichte van de *Opera posthuma*.

Ten onrechte wordt in het nawoord bij de vertaling van het Vaticaanmanuscript opgemerkt: ‘De tekst die hier wordt gepresenteerd is dan ook in zekere zin een nieuwe tekst van de *Ethica* – gebaseerd op een vondst die ons dichter bij Spinoza brengt dan ooit tevoren’.

Edities

Ik baseer mijn vertaling op de standaardeditie van Spinoza’s werk door Carl Gebhardt, *Spinoza Opera*, Deel II en op de editie Van Vloten-Land die in sommige opzichten juister is dan de editie Gebhardt. Beide edities zijn gebaseerd op de editie van de *Opera posthuma* door Jan Riewertsz uit 1677. Verder heb ik de vertaling door Jan Hendrik Glazemaker gevolgd en het Vaticaanmanuscript geraadpleegd. Ik volg de verbeteringen en aanvullingen op de uitgave van Carl Gebhardt die gemaakt zijn door Fokke Akkerman (*Studies in the Posthumous Works of Spinoza*) en Piet Steenbakkers (*Spinoza’s Ethica from Manuscript to Print. Studies on Text, Form and Related Topics* en *De Nederlandse vertalingen van*

Spinoza's *Ethica*). Voor verdere correcties van de editie Gebhardt heb ik gebruikgemaakt van de opmerkingen van Charles Appuhn, Edwin Curley en Wolfgang Bartuschat in hun vertalingen van de *Ethica*, en van opmerkingen in studies van de *Ethica* door Martial Gueroult, Harry Austryn Wolfson e.v.a. (zie de literatuurlijst).

Baruch de Spinoza

Ethica

Op meetkundige wijze uiteengezet
en ingedeeld in vijf delen
die handelen over

- I God
- II Aard en oorsprong van de geest
- III Oorsprong en aard van de affecten
- IV De slavernij van de mens, dat wil zeggen de kracht van de affecten
- V De macht van het verstand, dat wil zeggen de menselijke vrijheid

DEEL I

God

Definities

- 1 Onder de oorzaak van zichzelf versta ik datgene waarvan de essentie existentie insluit, dat wil zeggen datgene waarvan de aard alleen als bestaand kan worden gedacht.
- 2 Iets wordt in zijn soort eindig genoemd wat door iets anders van dezelfde natuur kan worden begrensd. Een lichaam wordt bijvoorbeeld eindig genoemd, omdat we altijd een lichaam kunnen bedenken dat groter is. Zo wordt een gedachte door een andere gedachte begrensd. Maar een lichaam wordt niet door een gedachte begrensd, net zomin als een gedachte door een lichaam.
- 3 Onder substantie versta ik datgene wat in zichzelf is en door zichzelf wordt geschapen¹, dat wil zeggen datgene waarvan het ontstaan niet iets anders nodig heeft dat geschapen is en waaruit het gevormd zou moeten worden.
- 4 Onder attribuut² versta ik wat het verstand waarneemt als datgene wat de essentie van een substantie uitmaakt.
- 5 Onder verschijningsvorm³ versta ik de aandoeningen van een substantie, dat wil zeggen datgene wat in iets anders is waardoor het ook wordt voortgebracht.
- 6 Onder God versta ik een volstrekt oneindig wezen, dat wil zeggen een substantie bestaande uit oneindig veel attributen, die elk uitdrukking geven aan een eeuwige en oneindige essentie.
UITLEG: Ik zeg 'volstrekt', en niet 'in zijn soort' oneindig; als iets namelijk

alleen maar in zijn soort oneindig is, kunnen we er de oneindige attributen van ontkennen [NS⁴: dat wil zeggen dat we oneindige attributen kunnen bedenken die niet tot zijn natuur behoren]; tot de essentie van wat volstrekt oneindig is, behoort daarentegen alles wat essentie uitdrukt en geen ontkenning inhoudt.

- 7 Een ding wordt vrij⁵ genoemd als het alleen uit de noodzaak van zijn aard bestaat, en alleen door zichzelf tot handelen wordt genoodzaakt⁶; noodzakelijk daarentegen, of liever gedwongen, als het door iets anders wordt genoodzaakt om op vaste en bepaalde manier te bestaan en handelingen uit te voeren.
- 8 Onder eeuwigheid versta ik het bestaan zelf voor zover het begrepen wordt als iets wat noodzakelijk en uitsluitend voortvloeit uit de definitie van een eeuwig ding.
 UITLEG: Zo'n bestaan wordt namelijk, net als de essentie van een ding, begrepen als een eeuwige waarheid en kan daarom niet door duur of tijd worden verklaard, zelfs als tijdsduur zo wordt opgevat dat hij geen begin of eind heeft.

Axioma's

- 1 Alles wat is, is in zichzelf of in iets anders.
- 2 Wat niet door iets anders kan worden voortgebracht, moet door zichzelf worden voortgebracht.
- 3 Uit een gegeven bepaalde oorzaak vloeit noodzakelijk een gevolg voort; bestaat er daarentegen geen bepaalde oorzaak, dan kan er ook onmogelijk een gevolg optreden.
- 4 Kennis van een gevolg hangt af van kennis van de oorzaak en sluit deze in.
- 5 Van dingen die niets met elkaar gemeen hebben, kan het ene ding ook niet door het andere worden begrepen, dat wil zeggen dat begrip van het ene ding begrip van het andere niet insluit.
- 6 Een waar idee moet met zijn object overeenstemmen⁷.

- 7 Van een ding dat als niet-bestaand kan worden gedacht, sluit de essentie geen existentie in.

Stellingen

STELLING 1

Een substantie gaat van nature voor⁸ op haar aandoeningen.

BEWIJS: Dit blijkt duidelijk uit Definities 3 en 5.

STELLING 2

Twee substanties met verschillende attributen hebben niets met elkaar gemeen.

BEWIJS: Ook dit blijkt duidelijk uit Definitie 3. Elk van beide moet immers in zichzelf zijn en door zichzelf worden voortgebracht, dat wil zeggen dat het ontstaan van de ene het ontstaan van de andere niet insluit.

STELLING 3

Van dingen die niets met elkaar gemeen hebben, kan het ene niet oorzaak zijn van het andere.

BEWIJS: Als ze niets met elkaar gemeen hebben, kan (volgens Axioma 5) het ene ding niet uit het andere worden verklaard en bijgevolg kan (volgens Axioma 4) het ene niet de oorzaak zijn van het andere. QED

STELLING 4

Twee of meer verschillende dingen onderscheiden zich van elkaar door een verschil in de attributen van de substanties, of door een verschil in de aandoeningen van deze substanties.

BEWIJS: Alles wat is, is in zichzelf, of in iets anders (volgens Axioma 1), dat wil zeggen dat er (volgens Definities 3 en 5) buiten het verstand niets is behalve substanties en hun aandoeningen. Buiten het verstand is er dus niets waardoor dingen zich van elkaar kunnen onderscheiden behalve substanties of, wat (volgens Definitie 4) op hetzelfde neerkomt, hun attributen en hun verschijningsvormen. QED

STELLING 5

In de Natuur⁹ kunnen niet twee of meer substanties bestaan van dezelfde aard, dat wil zeggen met hetzelfde attribuut.

BEWIJS: Als er meerdere verschillende substanties zouden zijn, zouden ze zich (volgens Stelling 4) hetzij door een verschil in hun attributen, hetzij door

een verschil in hun verschijningsvormen van elkaar moeten onderscheiden. Indien ze zich alleen op grond van een verschil in attributen van elkaar onderscheiden, erkent men dat er maar één substantie is van een en hetzelfde attribuut. Maar indien ze zich onderscheiden op grond van een verschil van hun verschijningsvormen, dan zal een substantie, aangezien ze (volgens Stelling 1) van nature voor haar aandoeningen gaat, als de aandoeningen terzijde worden gelaten en ze op zichzelf, dat wil zeggen (volgens Definitie 3 en Axioma 6) naar waarheid wordt beschouwd, niet kunnen worden gedacht als verschillend van een andere, dat wil zeggen dat er (volgens de voorafgaande Stelling) niet meerdere substanties kunnen bestaan, maar slechts een. QED

STELLING 6

De ene substantie kan niet door de andere substantie worden voortgebracht.

BEWIJS: In de Natuur kunnen er (volgens Stelling 5) niet twee substanties met hetzelfde attribuut voorkomen, dat wil zeggen (volgens Stelling 2) substanties die iets met elkaar gemeen hebben. Daarom kan (volgens Stelling 3) de ene substantie niet oorzaak zijn van de andere, met andere woorden: de ene substantie kan niet door de andere worden voortgebracht. QED

BIJSTELLING: Hieruit volgt dat een substantie niet door iets anders kan worden voortgebracht. Want in de Natuur komen alleen substanties en hun bestaansvormen voor, zoals blijkt uit Axioma 1 en Definities 3 en 5. Ze kan echter (volgens Stelling 5) ook niet door een substantie worden voortgebracht. Daarom kan een substantie met geen mogelijkheid door iets anders worden voortgebracht. QED

ANDER BEWIJS: Dit kan nog makkelijker worden bewezen uit de onzinnigheid van het tegendeel. Als een substantie namelijk wel door iets anders kon worden voortgebracht, zou de kennis ervan (volgens Axioma 4) moeten afhangen van de kennis van haar oorzaak. En zou ze derhalve (volgens Definitie 3) geen substantie zijn.

STELLING 7

Het behoort tot de natuur van de substantie om te bestaan.¹⁰

BEWIJS: Een substantie kan (volgens de Bijstelling bij Stelling 6) niet door iets anders worden voortgebracht; ze is dus oorzaak van zichzelf, dat wil zeggen (volgens Definitie 1) dat haar essentie noodzakelijk haar existentie insluit, dat wil zeggen dat het tot haar natuur behoort om te bestaan.

STELLING 8

Elke substantie is noodzakelijkerwijs oneindig.

BEWIJS: Er bestaat (volgens Stelling 5) maar één substantie met één bepaald attribuut, en het behoort (volgens Stelling 7) tot haar aard om te bestaan. Ze moet dus van nature hetzij als eindige, hetzij als oneindige substantie bestaan. Maar als eindige kan niet. Want dan zou ze (volgens Definitie 2) begrensd moeten worden door een andere substantie van dezelfde aard, die (volgens Stelling 7) eveneens noodzakelijk zou moeten bestaan, zodat er twee substanties zouden bestaan met hetzelfde attribuut, wat (volgens Stelling 5) absurd is. Ze bestaat daarom als oneindige substantie. QED

OPMERKING 1: Aangezien eindig zijn in feite een gedeeltelijke ontkenning, en oneindig zijn een volstrekte bevestiging is van het bestaan van iets, volgt alleen al uit Stelling 7 dat elke substantie oneindig moet zijn. [NS Want als we een eindige substantie zouden aannemen, zouden we de natuur ervan ten dele ontkennen, hetgeen (volgens genoemde Stelling 7) absurd is].

OPMERKING 2: Ongetwijfeld zullen al diegenen die verward over de dingen oordelen en niet gewend zijn tot hun eerste oorzaken door te dringen moeite hebben om het bewijs van Stelling 7 te begrijpen. Geen wonder, want ze maken geen onderscheid tussen de wijzigingen¹¹ van de substanties en de substanties zelf en weten ook niet hoe de dingen worden voortgebracht. Zo komt het dat ze aan substanties een begin toedichten zoals ze dat bij dingen in de Natuur zien. Wie namelijk de ware oorzaken van de dingen niet kent, haalt alles door elkaar en zonder enige tegenspraak van het verstand verzinnen zij dat bomen net als mensen praten; ze stellen zich voor dat mensen net zo goed uit stenen als uit zaad geboren kunnen worden en dat willekeurig welke vormen in willekeurig welke andere vormen kunnen veranderen. Op dezelfde manier schrijven degenen die de goddelijke natuur met de menselijke verwarren, onbekommerd menselijke affecten toe aan God, vooral zolang ze nog niet weten hoe affecten in de geest ontstaan.

Als de mensen daarentegen acht zouden slaan op de aard van de substantie zouden ze geen moment twijfelen aan de waarheid van Stelling 7; deze Stelling zou zelfs voor iedereen een axioma zijn en tot de algemene begrippen gerekend worden. Want onder substantie zouden ze datgene verstaan wat in zichzelf is en door zichzelf wordt voortgebracht, dat wil zeggen datgene waarvan de oorsprong niet de oorsprong van een ander ding vereist. Onder wijzigingen echter datgene wat in iets anders is en waarvan het concept gevormd wordt op basis van het concept van het ding waarin zij zijn. Daarom kunnen we van niet-bestaande wijzigingen ware ideeën hebben. Want ook al bestaan ze niet daadwerkelijk¹² buiten het verstand, hun essentie is toch zodanig in iets anders inbegrepen, dat ze op basis daarvan kunnen worden gedacht. De waarheid van substanties is echter, buiten het verstand, alleen in

zichzelf, omdat ze door zichzelf worden voortgebracht. Als iemand dus zou zeggen dat hij een helder en duidelijk, dat wil zeggen waar idee had van een substantie, maar desondanks betwijfelde of een dergelijke substantie bestond, zou dat voorwaar hetzelfde zijn als wanneer hij zou zeggen dat hij een waar idee had en zich desondanks zou afvragen of het niet onwaar was (dat lijkt me duidelijk voor wie een beetje heeft opgelet). Of als iemand zou beweren dat een substantie geschapen¹³ wordt, zou dat hetzelfde zijn als wanneer hij beweerde dat een onwaar idee waar was geworden, wat natuurlijk het meest absurde idee is dat men kan bedenken. We kunnen dan ook alleen maar erkennen dat de existentie van een substantie, net als haar essentie, een eeuwige waarheid is.

Hieruit kunnen we nog op een andere manier afleiden dat er maar één substantie van dezelfde aard bestaat en het is de moeite waard dit hier aan te tonen. Maar om ordelijk te werk te gaan, moet worden opgemerkt: (1) dat de ware definitie van een ding niets anders insluit of uitdrukt dan de aard van het gedefinieerde ding. Daaruit volgt: (2) dat geen enkele definitie een bepaald aantal individuen insluit of uitdrukt, omdat ze niets anders uitdrukt dan de aard van het gedefinieerde ding. De definitie van een driehoek drukt bijvoorbeeld niets anders uit dan de eenvoudige aard van de driehoek, maar niet een bepaald aantal driehoeken. (3) Er moet worden benadrukt dat elk bestaand ding noodzakelijk een bepaalde oorzaak heeft op grond waarvan het bestaat. (4) Ten slotte moet worden opgemerkt dat deze oorzaak op grond waarvan een ding bestaat ofwel in de aard zelf van het bestaande ding, dat wil zeggen in zijn definitie inbegrepen moet zijn (als het tenminste tot zijn aard behoort om te bestaan), ofwel daarbuiten moet bestaan.

Uit deze opmerkingen volgt dat als er in de Natuur een bepaald aantal individuen bestaat, er vanzelfsprekend een oorzaak moet zijn waarom juist dit aantal individuen bestaat en niet meer of minder. Als er in de Natuur bijvoorbeeld twintig mensen bestaan (waarvan ik voor de duidelijkheid veronderstel dat ze op hetzelfde moment bestaan, en dat er voordien geen andere mensen in de Natuur hebben bestaan) is het niet voldoende (als men de reden wil geven waarom er precies twintig bestaan) om de menselijke natuur in het algemeen als oorzaak aan te geven; bovendien moet worden aangetoond waarom er niet meer of minder dan twintig bestaan, omdat er (volgens Opmerking 3) noodzakelijk een oorzaak moet zijn voor het bestaan van elk [NS afzonderlijk mens]. Maar deze oorzaak kan (volgens Opmerkingen 2 en 3) niet in de menselijke natuur zelf besloten liggen, omdat de ware definitie van de mens het aantal van twintig nu eenmaal niet insluit. De oorzaak waarom deze twintig mensen bestaan en waarom bijgevolg elk van hen apart bestaat, moet dan ook (volgens opmer-

king 4) noodzakelijk buiten elk van hen liggen. Daarom moet onvoorwaardelijk worden geconcludeerd dat elk ding waarvan de natuur dusdanig is dat er meerdere individuen van kunnen bestaan, onvermijdelijk een externe oorzaak moet hebben om te bestaan. Aangezien het nu (zoals in deze Opmerking al is aangetoond) tot de aard van de substantie behoort om te bestaan, moet haar definitie het noodzakelijke bestaan insluiten en bijgevolg moet haar bestaan alleen al uit haar definitie worden afgeleid. Maar (zoals we op grond van opmerkingen 2 en 3 al hebben aangetoond) kan uit haar definitie niet het bestaan van meerdere substanties volgen. Daarom volgt uit deze definitie noodzakelijk dat er maar één substantie van dezelfde natuur bestaat, zoals de Stelling luidde.

STELLING 9

Hoe meer werkelijkheid of Zijn een ding heeft, des te meer attributen behoren ertoe.

BEWIJS: Dit blijkt uit Definitie 4.

STELLING 10

Elk attribuut van een substantie moet door zichzelf worden begrepen.

BEWIJS: Een attribuut is immers wat het verstand (volgens Definitie 4) waarneemt als datgene wat de essentie van de substantie uitmaakt, en moet dus (volgens Definitie 3) door zichzelf worden begrepen. QED

OPMERKING: Hieruit blijkt dat, hoewel twee attributen als werkelijk onderscheiden, dat wil zeggen zonder elkaars hulp, begrepen worden, we daaruit nog niet mogen afleiden dat ze zelf twee zijnden, dat wil zeggen twee verschillende substanties zijn. Het behoort namelijk tot de aard van de substantie dat elk van haar attributen door zichzelf wordt begrepen, aangezien¹⁴ alle attributen die ze bezit altijd al tegelijk in haar zijn geweest, en het ene attribuut niet door het andere voortgebracht had kunnen worden, maar elk een werkelijkheid of een Zijn van de substantie uitdrukt.

Het is dus verre van absurd om aan één substantie meerdere attributen toe te schrijven. In de Natuur is immers niets duidelijker dan dat elk zijnde in het licht van een bepaald attribuut moet worden begrepen en dat het, naarmate het meer werkelijkheid of Zijn heeft, ook een groter aantal attributen moet hebben die zowel noodzaak, dat wil zeggen eeuwigheid, als oneindigheid uitdrukken. Daarom is ook niets duidelijker dan dat een volstrekt oneindig zijnde dwingend gedefinieerd moet worden als een zijnde (zoals we in Definitie 6 hebben gedaan) dat uit oneindig veel attributen bestaat, waarvan elk een bepaalde eeuwige en oneindige essentie uitdrukt.

Als iemand nu vraagt aan welk kenmerk we de verscheidenheid van sub-

stanties kunnen herkennen, laat hij dan de volgende stellingen lezen, die aantonen dat er in de Natuur maar één enkele substantie bestaat die volstrekt oneindig is, reden waarom zo'n kenmerk vergeefs zal worden gezocht.

STELLING II

God, dat wil zeggen een substantie die uit oneindig veel attributen bestaat, waarvan elk een eeuwige en oneindige essentie uitdrukt, bestaat noodzakelijk.¹⁵

BEWIJS: Wie¹⁶ dit ontkent, moet zich, zo mogelijk, proberen voor te stellen dat God niet bestaat, dus dat zijn essentie (volgens Axioma 7) geen existentie insluit. Maar dat is (volgens Stelling 7) absurd. Dus bestaat God noodzakelijk. QED

ANDER BEWIJS: Aan elk ding moet een oorzaak of reden worden toegewezen zowel waarom het bestaat als waarom het niet bestaat. Als bijvoorbeeld een driehoek bestaat, moet er een reden of oorzaak zijn, waarom hij bestaat; maar als hij niet bestaat, moet er eveneens een reden of oorzaak zijn die maakt dat hij niet bestaat, dat wil zeggen die zijn bestaan opheft. Deze reden of oorzaak moet of in de natuur van het ding besloten zijn, of daarbuiten liggen. De reden waarom er bijvoorbeeld geen vierkante cirkel bestaat wordt door de aard ervan zelf aangewezen, omdat deze een tegenstrijdigheid inhoudt. De reden waarom anderzijds een substantie wel bestaat, vloeit eveneens alleen uit haar natuur voort die, zoals men weet (zie Stelling 7), bestaan insluit. De reden waarom een cirkel of een driehoek al dan niet bestaat, volgt daarentegen niet uit hun natuur, maar uit de ordening van de lichamelijke Natuur als geheel; uit deze ordening moet namelijk volgen of een driehoek noodzakelijk bestaat, dan wel of zijn bestaan op dit moment onmogelijk is. Dit alles spreekt vanzelf. Hieruit volgt dat iets noodzakelijk bestaat als er geen reden of oorzaak is die het verhindert te bestaan.

Als er dus geen reden of oorzaak kan zijn die het bestaan van God verhindert of opheft, moet onvermijdelijk worden geconcludeerd dat hij noodzakelijk bestaat. Als er wel zo'n reden of oorzaak zou zijn, zou ze hetzij in Gods natuur zelf, hetzij daarbuiten moeten liggen, dat wil zeggen in een andere substantie van een andere natuur. Want als ze van dezelfde natuur zou zijn, zou *ipso facto* worden erkend dat God bestaat. Maar een substantie van een andere natuur [Nis dan de goddelijke], zou (volgens Stelling 2) niets met God gemeen hebben, en derhalve diens bestaan noch kunnen stellen, noch kunnen opheffen. Aangezien er dus buiten de goddelijke natuur geen reden of oorzaak kan zijn die het goddelijke bestaan opheft, moet deze reden, ook als God niet bestond, noodzakelijk in zijn eigen natuur liggen, die derhalve een tegenstrijdigheid in zich zou sluiten. Maar het is absurd om dit te beweren

over een absoluut oneindig en volstrekt volmaakt wezen. Daarom is er noch in God, noch buiten God een oorzaak of reden die zijn bestaan opheft, en dus bestaat God noodzakelijk. QED

ANDER BEWIJS: Niet kunnen bestaan is onmacht, kunnen bestaan daarentegen is macht (zoals vanzelf spreekt). Als dus datgene wat nu uit noodzaak bestaat alleen maar eindige wezens zijn, zijn de eindige wezens machtiger dan het absoluut oneindige Wezen, maar dat is (vanzelfsprekend) absurd. Dus ofwel er bestaat niets, ofwel bestaat ook het volstrekt oneindige Wezen noodzakelijk. Welnu, wij bestaan ofwel in onszelf, ofwel in iets anders dat noodzakelijk bestaat (zie Axioma 1 en Stelling 7). Daarom bestaat ook het volstrekt oneindige Wezen, dat wil zeggen God (volgens Definitie 6) noodzakelijk. QED

OPMERKING: Met dit laatste bewijs heb ik het bestaan van God *a posteriori* willen aantonen om het bewijs inzichtelijker te maken, niet omdat Gods bestaan niet ook *a priori* uit dezelfde grondslag zou kunnen worden afgeleid. Want omdat het vermogen om te bestaan macht is, volgt daaruit dat hoe meer werkelijkheid aan de natuur van een ding toekomt, de krachten die het van zichzelf heeft om te bestaan groter zijn. Daarom moet het absoluut oneindige Wezen, dat wil zeggen God, uit zichzelf een volstrekt oneindige macht hebben om te bestaan en derhalve moet het ook onvoorwaardelijk bestaan.

Toch¹⁷ zullen veel mensen er waarschijnlijk moeite mee hebben de evidentie van dit bewijs in te zien, omdat ze gewend zijn alleen die dingen te beschouwen die uit externe oorzaken voortvloeien. Ze merken dat dingen die snel ontstaan, dat wil zeggen zonder veel problemen bestaan, ook makkelijk vergaan; omgekeerd denken ze dat die dingen waar meer bij komt kijken, moeizamer ontstaan, dat wil zeggen niet zo makkelijk tot stand komen. Om hen van deze vooroordelen te bevrijden, hoef ik hier niet aan te tonen in hoeverre het gezegde *vroeg rijp*, *vroeg rot* waar is, en ook niet of vanuit het gezichtspunt van de Natuur als geheel alles even makkelijk tot stand komt. Ik volsta met de opmerking dat ik hier niet spreek over dingen die door externe oorzaken ontstaan, maar alleen over substanties die (volgens Stelling 6) door geen enkele externe oorzaak kunnen worden voortgebracht.

De dingen die immers uit externe oorzaken voortkomen, of ze nu uit veel of weinig delen bestaan, danken al hun volmaaktheid, dat wil zeggen hun werkelijkheid, aan de macht¹⁸ van de externe oorzaak en dus komt hun bestaan alleen uit de volmaaktheid van deze externe oorzaak voort, niet uit die van henzelf. Wat daarentegen een substantie aan volmaaktheid bezit, dankt ze aan geen enkele externe oorzaak; derhalve moet ook haar bestaan uit haar eigen natuur volgen, die dan ook niets anders is dan haar essentie. Volmaakt-

heid heft het bestaan van een ding dan ook niet op, maar stelt het juist; onvolmaaktheid daarentegen heft het op. Daarom kunnen we van het bestaan van geen enkel ding zekerder zijn dan van het bestaan van het absoluut oneindige of volmaakte Wezen, dat wil zeggen God. Want aangezien zijn essentie elke onvolmaaktheid uitsluit en volstreekte volmaaktheid insluit, neemt zij daardoor elke reden tot twijfel aan zijn bestaan weg, en verschaft hierover de grootst mogelijke zekerheid. Ik geloof dat dit duidelijk is zelfs voor degenen die maar half hebben opgelet.

STELLING 12

Het is onmogelijk zich een waar begrip te vormen van een substantie waaruit zou volgen dat de substantie deelbaar is.

BEWIJS: De delen waarin een aldus gedachte substantie uiteen zou vallen, zullen namelijk de natuur van de substantie behouden, of niet. In het eerste geval [NS namelijk dat zij de natuur van de zelfstandigheid¹⁹ behouden] zal (volgens Stelling 8) elk deel oneindig en (volgens Stelling 7) oorzaak van zichzelf moeten zijn en (volgens Stelling 5) steeds moeten bestaan uit een verschillend attribuut, zodat uit één substantie meerdere substanties kunnen worden gevormd, wat (volgens Stelling 6) absurd is. Bovendien zouden de delen (volgens Stelling 2) niets gemeen hebben met het geheel, en zou het geheel (volgens Definitie 4 en Stelling 10) zonder zijn delen kunnen bestaan en worden voortgebracht, wat absurd is, zoals niemand zal betwijfelen. In het tweede geval, namelijk dat de delen de natuur van de substantie niet behouden, zou een substantie die in gelijke delen is verdeeld, haar natuur van substantie verliezen en ophouden te bestaan, wat (volgens Stelling 7) absurd is.

STELLING 13

Een volstrekt oneindige substantie is ondeelbaar.

BEWIJS: Als ze namelijk deelbaar was, zouden de delen waarin ze zou worden opgedeeld de natuur van de absoluut oneindige substantie ofwel behouden, ofwel niet behouden. In het eerste geval zouden er meerdere substanties van dezelfde natuur bestaan, wat (volgens Stelling 5) absurd is. In het tweede geval zou (zoals in Stelling 12) de absoluut oneindige substantie kunnen ophouden te bestaan, wat (volgens Stelling 11) eveneens absurd is.

BIJSTELLING: Hieruit volgt dat geen substantie en bijgevolg ook geen lichamelijke substantie deelbaar is, voor zover ze substantie is.

OPMERKING: De ondeelbaarheid²⁰ van een substantie kan nog makkelijker uit het simpele feit worden begrepen dat de natuur van een substantie uitsluitend als oneindig²¹ gedacht kan worden en dat onder een deel van de

substantie niets anders kan worden verstaan dan een eindige substantie, wat (volgens Stelling 8) een klinkklare tegenstrijdigheid inhoudt.

STELLING 14

Buiten God kan er geen andere substantie bestaan, noch worden gedacht.

BEWIJS: God is een absoluut oneindig wezen, waaraan (volgens Definitie 6) geen attribuut ontzegd kan worden dat een essentie van substantie uitdrukt, en hij bestaat (volgens Stelling 11) noodzakelijk. Als er buiten God dan ook een of andere substantie zou bestaan, zou deze verklaard moeten worden door een of ander attribuut van God, zodat er dan twee substanties met hetzelfde attribuut zouden bestaan, wat (volgens Stelling 5) absurd is; daarom kan er buiten God geen substantie bestaan en bijgevolg ook niet worden gedacht. Want als zo'n substantie zou kunnen worden gedacht, zou ze noodzakelijk ook als bestaand moeten worden gedacht, maar dat is (volgens het eerste deel van dit bewijs) onzinnig. Daarom kan er buiten God geen andere substantie zijn, noch worden gedacht. QED

BIJSTELLING 1: Hieruit volgt overduidelijk, in de eerste plaats dat God enkelvoudig is, dat wil zeggen dat er (volgens Definitie 6) in de Natuur maar één enkele substantie voorkomt en dat deze volstrekt oneindig is, zoals we in de Opmerking bij Stelling 10 al hebben aangegeven.

BIJSTELLING 2: Hieruit volgt in de tweede plaats dat een uitgebreid ding en een denkend ding hetzij attributen van God zijn, hetzij (volgens Axioma 1) aandoeeningen van Gods attributen.

STELLING 15

Alles wat is, is in God en niets is zonder God bestaanbaar noch denkbaar.

BEWIJS: Buiten God is (volgens Stelling 14) geen substantie bestaanbaar of denkbaar, dat wil zeggen (volgens Definitie 3) niets wat in zichzelf is en door zichzelf wordt voortgebracht. Bestaansvormen daarentegen kunnen (volgens Definitie 5) zonder substantie noch bestaan, noch gedacht worden. Ze kunnen derhalve alleen in de goddelijke natuur bestaan en alleen door deze natuur worden voortgebracht. Welnu²², buiten substantie en bestaansvormen is er (volgens Axioma 1) niets. Daarom [NS is alles in God en] is zonder God niets bestaanbaar noch denkbaar. QED

OPMERKING: Sommige mensen beelden zich in dat God, net als de mens, uit een lichaam en een geest bestaat en aan passies onderworpen is. Hoever zij van de ware kennis van God afdwalen, blijkt voldoende uit de voorafgaande bewijzen. Ik laat hen links liggen, want iedereen die ook maar enigszins over de natuur van God heeft nagedacht, ontkent dat God lichamelijk is. Zij

bewijzen dit overigens heel goed met het argument dat we onder lichaam elke grootheid verstaan met lengte, breedte en diepte en begrensd door een bepaalde gestalte, maar het zou volstrekt onzinnig zijn dit te beweren van God als absoluut oneindig wezen. Ondertussen²³ maken de andere argumenten waarmee ze dit proberen te bewijzen duidelijk dat ze deze lichamelijke of uitgebreide substantie juist geheel gescheiden zien van de goddelijke natuur en houden ze vol dat deze substantie door God is geschapen. Maar krachtens welke goddelijke macht deze substantie geschapen had kunnen worden, daarvan hebben ze geen idee, waaruit duidelijk blijkt dat ze niet begrijpen wat ze zelf zeggen. Ik voor mij heb, naar ik meen afdoende, aangetoond (zie de Bijstelling bij Stelling 6 en Opmerking 2 bij Stelling 8) dat geen enkele substantie door iets anders kan worden voortgebracht of geschapen. Vervolgens hebben we in Stelling 14 aangetoond dat er buiten God geen substantie bestaanbaar noch denkbaar is, en hieruit hebben we [NS in de tweede Bijstelling van Stelling 14] afgeleid dat uitgebreidheid een van Gods oneindig vele attributen is. Ter wille van de duidelijkheid zal ik echter de argumenten van mijn tegenstanders weerleggen, die allemaal op het volgende neerkomen:

In de eerste plaats menen ze dat de lichamelijke substantie als zodanig uit delen bestaat en ontkennen derhalve dat ze oneindig kan zijn en dus tot God kan behoren. Ik zal een paar van de talrijke voorbeelden aanhalen waarmee ze dit punt illustreren. Aangenomen, zeggen ze, dat de lichamelijke substantie oneindig is, dan nemen we verder aan dat ze in twee delen is gedeeld. Elk deel zal dan hetzij eindig, hetzij oneindig zijn. In het eerste geval is het oneindige samengesteld uit twee eindige delen, wat absurd is. In het laatste geval [NS namelijk dat ieder deel oneindig is], is er een oneindigheid die twee keer zo groot is als de andere, wat eveneens absurd is. Als verder een oneindige hoeveelheid gemeten wordt in delen van elk één voet groot, zal ze uit oneindig veel van zulke delen moeten bestaan, en dat is ook het geval als ze gemeten wordt in delen ter grootte van een duim; bijgevolg zal het ene oneindige aantal twaalf maal groter zijn dan een ander oneindig aantal [NS wat niet minder ongerijmd is]. Als we ten slotte aannemen dat uit een punt in een oneindig grote ruimte twee lijnen, bijvoorbeeld AB en AC in het oneindige worden doorgetrokken, dan is het zeker dat, hoewel ze in het begin op een welbepaalde afstand van elkaar liggen, de afstand tussen B en C voortdurend zal toenemen en van bepaald uiteindelijk onbepaald zal worden. Aangezien deze absurditeiten, naar zij denken, volgen uit de veronderstelling van een oneindige grootheid, leiden ze daaruit af dat lichamelijke substantie eindig moet zijn en derhalve niet tot de essentie van God kan behoren.